

II. DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN ALDIĞI İÇ POLİTİKA TEDBİRLERİ

(1 Eylül 1939 – 18 Ocak 1940)

İmren AYDIN^a

Hikmet Zeki KAPCI^b

Öz

Dünya yeni ve büyük bir savaşa doğru adım adım ilerlerken Türkiye Cumhuriyeti iç ve dış politikasının merkezine kendi bağımsızlığını, güvenliğini ve kalkınmasını yerleştirmiştir. İç politikada bir yandan çok partili hayata geçiş denemeleri ve iç isyanlarla uğraşmış, diğer yandan güçlü bir ekonomi olma yolunda kalkınma hamlelerine girişilmiştir. Dış politikada ise Atatürk'ün "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesinden hareketle uluslararası siyasette etkin ve barışçıl bir politika takip edilmiştir. Balkan Antantı ve Sadabad Paktı bunun somut sonuçlarıdır. Eylül 1939'da Türkiye kendini yeni bir dünya savaşının eşiğinde bulmuştur. İkinci Dünya Savaşı başlangıcında toprak bütünlüğünü korumayı amaçlayan bir politika çerçevesinde savaşın dışında ve tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Savaşın her iki tarafıyla da çeşitli diplomatik ilişkiler kuran Türkiye, her an bir saldırıya uğrayabileceği ve savaşa girmek zorunda kalabileceği ihtimaline karşı bir takım iç politika tedbirleri alma yoluna gitmiştir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti'nin 1939 yılı sonbaharında aldığı iç politika tedbirlerini ortaya koymaktır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ihtikâr problemi ve hükümetin buna karşı aldığı tedbirlere ilişkin literatüre giren pek çok makale, Ocak 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu'ndan itibaren yaşananları konu edinirken, çalışmamız savaşın başladığı anda halkın gösterdiği ilk refleksi, hükümetin bu reflekse yaklaşımını ve Milli Korunma Kanunu'na giden yolda yaşananları konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türkiye, İsmet İnönü, Milli Korunma Kanunu, İhtikâr.

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, imrenaydin38@gmail.com

^b Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, hikmetzekikapci@gmail.com

Giriş

23 Nisan 1920’de açılan Büyük Millet Meclisi’nin kendisinin üstünde herhangi bir gücün bulunmadığı ilkesini benimsemesi ve kendi adını taşıyan bir hükümet kurması ile bir yönetim biçimi olarak cumhuriyet anayasada geçmemekle birlikte fiili anlamda işlemeye başlamıştır.¹ 1922 yılının Ağustos ayında Başkumandan Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz ile Türk milletinin cephelerdeki mücadelesi zaferle sonuçlanmış, bu zafer 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Antlaşması’yla tescillenmiştir. Dahası, Türkiye Batı karşısında güçlü olabilmek ve varlığını koruyabilmek için harp cepesindeki mücadelesini iktisat, kültür, eğitim ve idare sahasında devam ettirmiştir.² Bu yoldaki en önemli adım, 29 Ekim 1923’te, İkinci TBMM Anayasa Komisyonu başkanı Yunus Nadi Bey’in “Zaten kendimizde mevcut olan vaziyetimizi tespit etmiş oluyoruz”³, Abdurrahman Şeref Bey’in “Hakimiyet bilakaydüşart milletindir dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz bu cumhuriyettir” cümlesiyle ifade ettiği Cumhuriyet’in ilanı olmuştur.⁴ Cumhuriyet’in ilanını takiben 3 Mart 1924’te hilafetin kaldırılması; devletin siyasal yapısındaki geleneksel-dinsel otorite ve kurumların kaldırılması anlamına gelmiştir. Çağdaşlaşmanın bundan sonraki sorunları toplumsal, ekonomik, kültürel alanda olmuş, yeni cumhuriyet uluslaşmaya, yeni siyasal yapının kurumlarını gerçekleştirmeye yönelmiştir.⁵ 1918-1922 yılları arasında Türk Milli Mücadelesine önderlik eden, ardından 1923–1938 yılları arasında da Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı olarak görev yapan Mustafa Kemal Atatürk’ün 10 Kasım 1938’de vefatı Türkiye için yeni bir dönemin başlangıcı anlamına gelmiştir. Milli Mücadele yıllarında asker, devletin kuruluşundan itibaren ise devlet adamı kimliğiyle önemli bir rol oynayan dolayısıyla bürokrasiye, TBMM’ye ve CHP’ye büyük ölçüde egemen olan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ın da desteğini arkasına alarak 11 Kasım 1938’de Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci cumhurbaşkanı

¹ Enver Ziya Karal, *Atatürk ve Devrim*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s.26.

² Yücel Özkaya, “Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkıpları”, *Türkler ve Cumhuriyet Ansiklopedisi*, c.16, Ankara, s. 365.

³ Dursun Ali Akbulut, “İkinci TBMM ve Cumhuriyet’in İlanı”, *Türkler*, c.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2012, s. 625-626.

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, İleri Yayınları*, İstanbul 2018, s. 583 – 584.

⁵ Suna Kili, *Bir Çağdaşlaşma Modeli – Atatürk Devrimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006, s. 123.

seçilmiştir.⁶ İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesiyle başlayan ve çok partili hayata ilk adımların atıldığı 1945'e kadar olan sürece Milli Şef Dönemi, cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye de Milli Şef denilmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Milli Şef sıfatıyla Atatürk'te dahi olmayan geniş yetkilerle donatılmasından kısa bir süre sonra 1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki politikası ne pahasına olursa olsun ülkeyi fiili anlamda savaşa sokmamak olmuştur ve bu politika İnönü'nün siyasal yaşamının en büyük başarıları arasında kabul edilmiştir.⁷ Savaş yılları boyunca savaşın yıkıcı ve olumsuz etkisinden ülke ekonomisinin korunması amacıyla Millî Korunma, Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunları çıkarılmış, İaşe Teşkilatı ve Ticaret Ofisi gibi teşkilatlar kurulmuştur.⁸ Bununla birlikte bu makale savaşın başladığı 1 Eylül 1939'dan, Türkiye'nin savaş ekonomisine geçtiği 18 Ocak 1940 Milli Koruma Kanunu'na kadar olan süreçte yaşananları, Türkiye'nin iç politikada aldığı ilk tedbirleri konu edinmektedir.

A. İkinci Dünya Savaşı'na Giden Süreçte Dış Politik Gelişmeler

1923'ten İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'nin dış politika çizgisini belirleyen en önemli etken, Avrupa'nın önde gelen devletleriyle doğrudan ya da dolaylı olarak sınır komşusu olmasıdır. Öyle ki Türkiye kuzeydoğuda Sovyetler Birliği, Irak'taki manda yönetimi ve Kıbrıs dolayısıyla güneyde İngiltere, Suriye'de mandater devlet Fransa ve On iki Ada nedeniyle İtalya ile sınır komşusudur. Ayrıca Bulgaristan ve Yunanistan ile de ortak sınıra sahipti. Böylece dört tarafı güçlü devletlerle sarılı olan Türkiye'nin son derece tedbirli ve gerçekçi bir dış politika izlemesi gerekiyordu.⁹

1923-1930 arası dönemde Türkiye, bir yandan uluslararası alandaki tüm gelişmeleri takip etmiş, diğer yandan Lozan'dan kalan pürüzlerin giderilmesi için uğraşmıştır. Lozan'dan kalan başlıca konular, İngiltere'yle Musul, Fransa'yla borçlar ve Suriye sınırı, Yunanistan'la nüfus mübadelesi ve kapitülasyonlara ilişkin bazı hususlardı. Bunlar içinde Musul meselesi hariç olmak üzere diğer konular ana hatlarıyla Türkiye'nin istediği biçimde

⁶ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 231.

⁷ Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2012, s. 1281-1284.

⁸ Turgut İleri, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de İzlenen Ekonomi Politikaları", *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science* Yıl: 5, Sayı: 19, Ocak 2018, s. 302-316

⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s. 93.

çözümlemiş, Milletler Cemiyeti'ne intikal eden Musul sorunu ise 1926 yılında Türkiye'nin aleyhine sonuçlanmıştır.¹⁰

1930'dan itibaren Avrupa gitgide savaşa yaklaşırken, Türkiye'nin güvenlik açısından kaygı duyduğu en önemli yer İtalya'nın yayılcı dış politikası nedeniyle Balkanlar ve Akdeniz idi. 1933-1934 yıllarına gelindiğinde İtalya, Türkiye'ye ve çoğu Balkan ülkesine ciddi bir tehditti. Çünkü İtalya lideri Mussolini, İtalya'nın tarihi emellerinin Küçük Asya üzerinde olduğunu söylüyordu. Lozan Antlaşması'yla Boğazları ve Trakya sınırını askerden arındıran Türkiye, Bulgaristan ya da Yunanistan'dan gelebilecek bir saldırıda, özellikle de bu iki devlet birleşirse ya da İtalya'dan destek alırsa, batı sınırını korumakta güçlük çekecekti. Bu sebeple Türkiye, İtalya tehlikesine karşı Balkanlar'da güvenlik arayışına girmiştir.¹¹

İtalya'nın Avrupa'da yayılcı politika izlemesi nedeniyle, Balkan topraklarının güvenliğini sağlama, Balkan devletleri arasındaki dostça ilişkileri kuvvetlendirme ve "Balkanlar Balkanlılarıdır" formülü ile 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Balkan Antantı imzalanmıştır.¹² Antantın hükümlerine göre devletler, aralarından birine saldırıda bulunulduğunda sınırlarını saldırgana karşı korumayı ve bölgedeki barışı tehdit eden bir unsur olduğunda birbirlerine danışacaklarını taahhüt etmişlerdir.¹³

Kendi bölgesinde lider konumunda olmadan Avrupa devletleriyle eşitliğe dayalı ilişkiler kurulamayacağını bilen Atatürk, yalnız batıda değil doğuda da bölgesel güvenlik arayışlarına yönelmiştir. Bu arayışın bir sonucu Ortadoğu'da, dış güçlerden bağımsız, tamamen bölge devletlerinin girişimleri doğrultusunda ve Türkiye'nin önderliğinde; İran, Irak ve Afganistan'ın katılımıyla 8 Temmuz 1937'de Sadabad Paktı imzalanmıştır. Sadabad Paktı'nın imzalanmasıyla Ortadoğu tarihinde ilk kez bölge devletleri kendi inisiyatifleriyle bir araya gelerek aralarındaki birçok siyasi ve stratejik problemlerini çözüme bağlayacakları bölgesel işbirliği ve güvenlik alanında çok önemli bir adım atmışlardır. Pakt vasıtasıyla Türkiye'nin bölgede ve uluslararası arenada siyasi

¹⁰ Mehmet Gönübol – Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt I, Mart 1985, Sayı 2, s. 458.

¹¹ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (Çev. Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s. 53.

¹² Serdar Sakin – Mustafa Salep, *Balkanlar'da Güvenlik Arzusu: Türkiye – Yunanistan – Yugoslavya İlişkileri ve Balkan Paktı*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s.35.

¹³ Hale, s. 54.

güç ve etkinliği artmış, Türkiye'nin Sadabad Paktı'yla kazandığı bölgesel ve uluslararası prestij Türkiye'ye, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifak görüşmelerinde büyük faydalar sağlamıştır.¹⁴

Lozan'da çözümlenemeyen Musul sorunu ve Hatay meselesi gibi konular nedeniyle Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkileri zaman zaman gerilimli safhalardan geçmiştir. Bu sebeple özellikle 1930'ların ortalarına kadar Sovyet Rusya; İngiltere ve Fransa'ya karşı Türk dış politikasının temel dayanağı konumunda olmuş ancak 1936 sonrası yaşanan gelişmeler bu durumu değiştirmiştir.¹⁵

İtalya 1935 yılında Etiyopya'ya (Habeşistan) saldırmış ve Milletler Cemiyeti başta olmak üzere uluslararası camiadan ciddi bir tepki görmemiş, caydırıcı bir yaklaşımla karşılaşmamıştı.¹⁶ Durumdan cesaret alan İtalya'nın Akdeniz, Ortadoğu ve Balkanlar'da yayılmacı tutumunu sürdürmesi ve Ege Denizi'nde işgal ettiği adalarda askeri hazırlıklara girişmesi Türkiye'nin endişelerini arttırmıştır.¹⁷

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu güç dengelerinde değişikliğe yol açmıştır. Çünkü İtalya, deniz aşırı bir ülke olan Habeşistan'ı kuvvetli bir donanma ile ele geçirerek Akdeniz'de önemli bir deniz gücü olmuştur. Hâlbuki tüm XIX. yüzyıl boyunca İngiltere, Akdeniz'de hâkim olan tek kuvvet idi ve İtalya'nın bu şekilde ortaya çıkışı İngiliz hâkimiyetine bir meydan okuma niteliğindedir. İngiltere bu yeni duruma bir çare olarak Doğu Akdeniz'de yeni bir devlet olan Türkiye ile yakınlaşma politikası izlemeye başlamıştır. Akdeniz'de güçlü bir donanmaya sahip İtalya'ya karşı, deniz gücü zayıf Sovyet Rusya bir denge unsuru olamayacağından Türkiye de dış politikada yönünü İngiltere'ye çevirmiştir.¹⁸

Türkiye üzerinde doğrudan bir tehdit unsuru olarak görülmesi de Almanya da İtalya ile benzer saldırgan ve yayılmacı bir tutum izlemiş, Versay Barış Antlaşmasına göre askersizleştirilmiş Ren bölgesine 1936'da askerlerini

¹⁴ Mustafa Sıtkı Bilgin, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 18, Yaz 2016, s. 42-43.

¹⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınları, İstanbul 2004, s. 47.

¹⁶ Sina Akşin, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 156.

¹⁷ Mustafa Balcıoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s. 449.

¹⁸ Armaoğlu, s. 47-48.

sokmuştur.¹⁹ Yukarıda anlatıldığı şekilde, İtalya ile Almanya'nın dış politika amaçlarından kaygı duyan Türkiye, 1936'da Lozan ile kurulan Boğazlara ait egemenlik hükümlerinin değiştirilmesini istemiştir. Bu talepten sonra gerçekleşen Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye, Boğazlar üzerinde egemenlik haklarını tam anlamıyla sağlamış ve silahsızlandırılmış bölgelere asker sokma hakkına erişmiştir.²⁰ İngiltere'nin, Boğazların yeni statüsünü kabul etmesi hem Ankara'nın hem de Londra'nın uluslararası arenada stratejilerini değiştirmelerine yol açmış, statükonun korunması hususunda Türkiye ve İngiltere stratejik iş birliğine yönelmiştir. Bu bağlamda İngiltere'nin çağrısıyla Türkiye ve diğer Akdeniz ülkeleri 1937 yılında Nyon'da Akdeniz bölgesinin savunması için toplanmışlar, diğer ülkelerin askeri gemilerine saldıran İtalyan denizaltılarına karşı Ege ve Akdeniz'de iş bölümü yapmışlardır. Buna göre Türkiye, Yunanistan ile birlikte Ege kıyılarını savunacak, İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz ticaret yollarını kontrol etmesine destek verecekti.²¹

Almanya'nın 1938'de Avusturya'yı içten çökertip ilhak etmesi ve 1939 başlarında Çekoslovakya'yı işgal etmesi,²² İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk topraklarını işgale başlaması ile Mussolini'nin yayılma ve genişleme emelleri Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'ya doğru iyice yakınlaştırmıştır. Nisan 1939'da Türkiye ile İngiltere arasında bir ittifak yapılması için görüşmelere başlanmış, 12 Mayıs 1939'da taraflar arasında Akdeniz bölgesinde savaşa yol açabilecek bir saldırı halinde etkili bir şekilde iş birliği yapmayı taahhüt eden bir karşılıklı Yardım Deklarasyonu yayınlanmıştır.²³

Bundan sonra 23 Haziran 1939'da Fransa ile Türkiye arasında Hatay topraklarının Türkiye'ye iadesine ilişkin Hatay Antlaşması imzalanmış ve Türkiye – Suriye sınırı ile ilgili Fransa'yla yaşanan sorun kesin çözüme kavuşmuştur.²⁴ Aynı tarihte bu gelişmenin devamı niteliğinde Türkiye ile Fransa arasında İngiltere ile yapılanla benzer çerçevede bir deklarasyon imzalanmıştır. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya yaklaşma hareketini Sovyetler

¹⁹ Akşin, "Kısa Türkiye...", s. 233.

²⁰ Balcıoğlu, s. 449.

²¹ Dilek Barlas, "İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Türkiye'nin Balkanlar ve Avrupa'daki İş Birliği Arayışları", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I – Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye (23-25 Ekim 1995 – İstanbul)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 266.

²² Akşin, "Kısa Türkiye...", s. 233.

²³ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2012*, DR Yayınları, İstanbul 2013, s. 836-837.

²⁴ Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, s. 401.

Birliği önceleri memnuniyetle karşılamıştır.²⁵ Hatta İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği bu üç devletten biri, bir Avrupa devletiyle çatışmaya girdiği halde birbirlerine acilen ve etkin bir şekilde yardım edeceklerine dair gizli bir protokolü²⁶ Temmuz 1939'da imzalamışlar²⁷ ancak Hitler'in Rusya'ya doğru genişlemesi ve ilerlemesine Batılıların sessiz kaldığını, hatta sıcak baktığını bilen Stalin, Hitler'in saldırganlığını aksi yöne çevirecek bir politika izlemiş ve 23 Ağustos 1939'da Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır.²⁸

Türkiye, Batılı devletlere Sovyet Rusya'nın da katılacağı düşüncesiyle yaklaşmış ancak Sovyet-Alman anlaşması üzerine Batı ile iş birliği yapan ve Sovyet Rusya ile arasının açılmasını istemeyen Türkiye zor durumda kalmıştır. Hitler ve Mussolini'ye göre bir kısaç içine düşen Türkiye, Batı devletlerinden ayrılmak zorunda kalacaktır. İşte bu şekilde Türkiye için dış politikada durumun kritik bir hale geldiği sırada²⁹ 1 Eylül 1939'da Alman orduları savaş ilan etmeksizin Polonya topraklarına saldırmış ve uçaklarla Polonya kentlerini bombalamaya başlamıştır. Aynı gün İngiltere ve Fransa, Polonya topraklarından askerlerini geri çekmesi için Almanya'ya 48 saat süreli bir ultimatom vermişler, süre bitiminde 3 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa ultimatomu cevap alamayınca Almanya'ya savaş ilan etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı böylece resmen başlamıştır.³⁰

B. 1939 Sonbaharında Türkiye'nin Aldığı Tedbirler

1. Siyasi ve Askeri Tedbirler

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, daha önce İngiltere ve Fransa'yla imzaladığı karşılıklı yardım anlaşmalarını bir ittifaka dönüştürmüş, 19 Ekim 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında Akdeniz'de savaş çıkarsa bu üç devletin birlikte

²⁵ Uçarol, s. 837.

²⁶ Söz konusu protokol, Fransa ve İngiltere'nin SSCB Büyükelçileri tarafından, SSCB Dışişleri Halk Komiserine verilen belgelerde geçmektedir. Protokolde yer alan herhangi bir saldırı anında karşılıklı etkin yardımlaşma ilkesi yalnız bu üç ülkeyi değil, Türkiye, Yunanistan, Romanya, Polonya, Belçika, Estonya, Letonya ve Finlandiya'yı da kapsamaktadır. Bkz. Nurer Uğurlu, *SSCB Dışişleri Bakanlığı Alman Dışişleri Bakanlığı: 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 62.

²⁷ Uğurlu, s. 61.

²⁸ Liddell Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi I*, (Çev. Kerim Bağrıaçık), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 22.

²⁹ Uçarol, s. 837.

³⁰ H. Berke Dilan, *Siyasi Tarih 1914-1939*, Alfa Yayınları, İstanbul 1998, s. 283.

hareket edeceklerine ilişkin bir karşılıklı yardım antlaşması imzalanmıştır.³¹ Bu antlaşmanın 2 numaralı protokolünde “*Yukarıda adı geçen muahedename mucibince Türkiye tarafından alınmış olan taahhütler, bu memleketin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadı ile müsellaah bir ihtilafa sürüklenmesini mucip olacak veya intaç edecek bir harekete onu icbar edemeyecektir*” denilmektedir.³² Cumhurbaşkanı İsmet İnönü söz konusu anlaşmanın müttefiklerimizle olan bağlarımız ve beraberliğimizin ilanı anlamına gelirken, diğer devletlerle normal ve dostane ilişkilerimizi ihlal edecek bir mahiyette olmadığını söylemiştir.³³ Dolayısıyla Türkiye bu anlaşma ile hem İngiltere ve Fransa’nın yardım ve desteğini sağlamış hem de Sovyetler Birliği ile olumsuz anlamda karşı karşıya kalmak istemediğini ilan etmiştir. Nitekim Türkiye ilerleyen dönemlerde savaş Balkanlar ve Akdeniz’de yayılmasına rağmen bu protokolü gerekçe göstererek savaşa katılmamıştır. Buna rağmen hükümet ülkede savaş için her türlü önlemi almış ve savaşa hazır durumda yeni gelişmeleri izlemiştir.³⁴

Türkiye her ne kadar fiili savaşa girmemiş olsa da 1938’de %30,31 olan milli savunma ödeneğinin, 1939’da %43,32’e yükselişi her an savaşa girme zorunluluğu ile yüz yüze kalınacağı psikolojisiyle hareket edildiğini göstermiştir.³⁵

1 Eylül 1939’da Alman ordularının Polonya’ya girmesiyle, Başbakan Refik Saydam’ın başkanlığında ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ın katılımıyla toplanan Bakanlar Kurulu, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu’nun izahatını dinlemiş ve uluslararası durumla ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır.³⁶ Türkiye önce savaş bölgesindeki vatandaşlarının güvenliğiyle ilgilenmiş; Varşova’daki Türk Büyükelçiliği’nin bodrum katı sığınak haline getirilerek, şehirde yaşayan üç yüz kadar Türk vatandaşı koruma altına alınmıştır.³⁷

³¹ Akşin, “Kısa Türkiye...”, s. 233.

³² Rıfki Salim Burçak, “İngiliz – Fransız – Türk İttifakı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, s. 371.

³³ TBMM ZC 6. Dönem, 1. Birleşim, 6. Cilt, s. 3.

³⁴ Uçarol, s. 886-887.

³⁵ Erdem Yavuz, “Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tartışmaları: Erzincan Uygulamaları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:3, Sayı:12, Haziran 2015, s.163

³⁶ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.10 “*Vekiller Heyetinin Dünkü İçtimaı*”, *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1939, s. 7.

³⁷ Nadir Nadi, “*Nihayet Harp Başladı*”, *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1939, s. 1.

5 Eylül 1939 tarihinde yayınlanan bir başbakanlık tebliğinde “Memleketin bazı mıntıklarındaki ihtiyat erleri bir buçuk ay talim ve terbiye için askerlik mükellefiyeti kanununun 58. maddesine uyarak silahaltına çağırılmaktadırlar.” denilmiştir. Devamında bu celbin memleketin her tarafına mahsus olmayıp mahdut mıntıklarda yapılacağı, nerelerde kimlerin askere çağırılacağına da mıntıklardaki askerlik şubelerinden halka ilan edileceği belirtilmiştir. Celp tüm ülkeyi kapsamamasına rağmen, vatandaşların askere çağırılma düşüncesiyle çalıştıkları işi bırakıp memleketlerine döndükleri görülmüştür. Bu davranış hükümetçe, yurt müdafaasına koşmak bakımından takdire şayan bulunsa da hem işlerini bırakanların zarar görmeleri hem de imar ve ticari faaliyetlerin sekteye uğraması ihtimali bulunduğundan, celp yapılan mıntıklarda bulunup da çağrılmayanların ya da celp mıntıkası dışında bulunanların sükûnetle işlerine bakmaları gerektiği söylenmiştir.³⁸ Başbakan Refik Saydam konuyla ilgili yaptığı açıklamada Türkiye'nin muharip taraflarla ilişkilerinin normal ve uluslararası kaidelere uygun olduğunu, Türkiye'nin harbin dışında bulunduğunu, memleketin kimi yerlerinde alınan askeri tedbirlerin yalnızca ihtiyati tedbir olduğunu söylemiştir.³⁹

2. Ekonomik Tedbirler

Cumhurbaşkanı Atatürk'ün son başbakanı Celal Bayar'dır. 1939 yılı Ocak ayında Bayar istifa etmiş ve yerine Refik Saydam hükümeti kurulmuştur. Bu süreçte dünya büyük bir savaşın eşiğindedir. Türkiye yaklaşan savaşa tam manasıyla hazırlanamamıştır. Başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa devleti ise savaş hazırlıklarını süratle devam ettirmişlerdir. Türkiye, patlak veren savaşın dışında kalmış ama her an savaşa girme tehlikesi karşısında büyük miktarlarda askeri harcamalar yapmıştır. Ayrıca üretimi kısıtlı olan ülke, ithalatın da daralmasıyla, ciddi sıkıntıları derinden hissetmeye başlamıştır.⁴⁰ Savaş başladıktan sonra tüketim harcamaları; mal teminindeki sıkıntılar ve üretim gücünün azalmasına rağmen düşmemiştir. Aksine, bu harcamalar hem kıtlık beklentisi hem üretim yetersizliği hem de ülke savunma ihtiyaçları gibi çeşitli nedenlerle yükselmiştir. Artan toplam talep karşısında, toplam arz yetersiz kalınca bu da enflasyon oranında daha önce olmayan bir artışa yol

³⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.3.

³⁹ TBMM ZC 6. Dönem, 39. Birleşim, 5. Cilt, s. 3.

⁴⁰ Sabit Dokuyan, “Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2014, 15(2), s. 26.

açmıştır.⁴¹ Bunun önüne geçmek için, 7 Eylül 1939 tarihli bir başbakanlık tebliğinde; “Avrupa’daki harp vaziyeti dolayısıyla memleketimizdeki gıda ve diğer bazı maddelerin fiyatlarında yükseklik vukua geldiğine dair yapılan neşriyat üzerine alakadar dairelerin derhal tahkik ve tetkike başlamaları emri verilmiştir.” ifadesi yer almaktadır.⁴²

Öyle ki bir takım muhtekirlerin yağ fiyatları üzerinden spekülasyon yapmaya başladıkları, Urfa, Diyarbakır ve Trabzon menşeli yağların cinslerine göre kilo başına 3-7 kuruş yükseldiği haberi, bu tebliğden birkaç gün önce, 3 Eylül 1939’da basında yer almıştır.⁴³ İstanbul’da ekmek buhranı olduğu ve bazı fırınlarda ekmek bulunamadığına ilişkin iddialar da aynı tarihte basına yansımış, bazı kişilerin Avrupa’daki durum dolayısıyla gereğinden fazla ekmek aldığı ancak buna rağmen herhangi bir buhranın söz konusu olmadığı söylenerek un ve buğday stokunun yeterli olduğu belirtilmiştir.⁴⁴ Gıda maddesi dışında İstanbul’da bazı müesseselerin ellerindeki benzini sakladıkları ve satmadıkları da basına yansıyan haberler arasındadır. Söz konusu durumla ilgili İstanbul belediyesi takibata başlamıştır.⁴⁵

6 Eylül tarihli gazete haberlerinde “Vali ve belediye reisi Lütüf Kırdar, dün Ticaret Odasına giderek alakadarlarla son siyasi buhran nedeniyle şehrimizde başlamış gibi görünen ihtikâr buhranı etrafında görüşmüştür. İktisat müdürlüğü bu işin tetkikine memur edilmiştir. Tetkikat bugün bitirilecektir. Muhtelif semtlerden havayıcı zaruriye fiyatları alınmıştır. Bu fiyatlarla temmuz satışı arasında fark olup olmadığı tetkik edilecektir. Diğer yandan hükümet ihtikâra karşı esaslı tedbirler almak üzere”⁴⁶ denilmiştir.

Nitekim bu haberden bir gün sonra 7 Eylül 1939 tarihinde bir başbakanlık tebliği yayınlanmıştır. Buna göre, ülkede her çeşit gıda maddesinin halkın ve ordunun ihtiyacını bir yıldan fazla süreyle idare edecek kadar bol ve iyi durumda olduğu, hükümetin aldığı tedbirler sayesinde yurdun hiçbir yerinde gıda sıkıntısı çekilmeyeceği söylenmiştir. Ayrıca, halkın temel ihtiyaç maddeleri üzerinden ihtikâra niyetlenen ve gereksiz yere fiyat yükseltenlerin hükümetçe

⁴¹ Mustafa Yahya Metintaş – Mehmet Kayıran, “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1030 – 1942)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), S.163-164.

⁴² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.5.

⁴³ “Şehir İşleri”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1939, s. 2.

⁴⁴ “Asılsız ve Yalan Haberler”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1939, s. 2.

⁴⁵ “Benzin mi Saklıyorlar”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1939, s. 2.

⁴⁶ “İhtikâra Karşı Kat’i Tedbirler Alınmak Üzere”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1939, s. 2.

takip edileceği, gerekirse yeni yasal düzenlemelere gidilerek muhtekirlerin fabrika, depo ve evlerine el konulacağı hususunda uyarı yapılmıştır. Söz konusu tebliğde fırsatçılara uyarı yapıldığı kadar halkta panik havası oluşmaması için de uyarılar yapılmıştır. Avrupa'da yaşanan gelişmelerin ülkemizde günlük hayatın akışına henüz bir etkisinin olmadığı, normal hayat değişmemişken ferdi ihtiyat tedbirleri almanın gereksiz olduğu ifade edilmiştir. Bunlara ek olarak, ihtiyaçtan fazla mal talep etmenin hem bu malı israf etmek anlamına geleceği hem de satıcıyı fiyat yükseltmeye ve ihtikâra teşvik edeceği uyarısı yapılmış; *"Normal hayat değişmemiş olduğu halde lüzumsuz ferdi ihtiyat tedbirleri almaktan fayda yerine mazarrat gelir ve fırsat bekleyen ihtikâr tasavvurlarına yol açar. Bir çuval un nihayet iki ay dayanır ve sonunda bozulur fakat çok talep satıcıyı fiyatı yükseltmeye sevk ederek bu suretle yeni bir yüksek fiyat seviyesi ve itiyadı doğurur. Buna meydan verilmemelidir"* denilmiştir. Ayrıca gıda maddelerinin hemen hepsinin ihracının men edildiği, nakliyatla herhangi bir düzensizlik olmadığı, bu durumda fiyat yükselmesi için geçerli bir sebep bulunmadığı da vurgulanmıştır.⁴⁷ Almanya ve İtalya'ya ihracat yapılmayacağı, bu ürünlerin de iç piyasaya sürüleceği, zaruri ihtiyaç malzemelerinin bir sonraki mahsul mevsimine kadar yeterli olduğu basın yoluyla halka duyurulmuştur.⁴⁸

Hükümet, gıda ürünlerinin ihracını men etmesine rağmen, fiyatları düşürmeyeceği ve her senekinden daha az alım yapmayacağını da garantisini vermiştir.⁴⁹ İhracı men edilen mallar arasında; buğday, çavdar, arpa, yulaf, mısır, darı, pirinç bulgur, bezelye, nohut, mercimek, fasulye, patates, soğan, sarımsak, arpa, her çeşit yağ, hayvansal ürünler, sabun, soda, çay, kahve, canlı ve cansız hayvanlar, kağıt, boya, kereste, kablo, halat, zincir, motorlu ve motorsuz deniz ve kara nakil araçları ve daha pek çok ürün yer almıştır.⁵⁰ İhracı men edilen bir ürünü ihraç etmeye çalışanların menşe şahadetnameleri iptal edilmiş ve mallara el konulmuştur.⁵¹

Bununla birlikte bazı ithal malların elde olmayan sebeplerle fiyatlarının yükselebileceği, vatandaşın bunu bilerek yerli malı kullanması gerektiği de tavsiye edilenler arasındadır.⁵² Nitekim hariçten gelen yünlü ve ipekli

⁴⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.5.

⁴⁸ "Beynelmilel Vaziyet ve Piyasamız", Cumhuriyet, 4 Eylül 1939, s. 2.

⁴⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.6.

⁵⁰ "Vekiller Heyeti Kararına Göre İhracı Menedilen Maddelerin Listesi", Cumhuriyet, 9 Eylül 1939, s. 3.

⁵¹ "İhtikâr Hareketi ve Tedbirlerin Neticesi", Cumhuriyet, 10 Eylül 1939, s. 2.

⁵² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.6.

kumaşların fiyatları yüzde 15-20 oranında yükselmiştir.⁵³ Bunda Akdeniz’de bulunan Türk gemilerine Türkiye’ye dönüş emri verilmesi ile ikinci bir emre kadar Akdeniz seferlerinin yasaklanması, bu gemilerle gelen malların sahipleri tarafından alınması ve ardından yeni mal gelmemesi etkili olmuştur.⁵⁴

Buna rağmen Mıntika Ticaret Müdürlüğü ve Ticaret Odası menşeleri yurt dışında olan mallardaki fiyat yükselişinin de ne dereceye kadar makul ve mazur görüleceğini tetkike başlamış, bazı mallar için stok kalmadığı iddialarının doğruluğu da tahkik edilmeye başlanmıştır.⁵⁵ Diğer yandan sanayi sektörünün duraksaması tehlikesine karşılık İktisat Vekâleti, sanayi sektöründe ihtiyaç duyulan yabancı menşeli mallar için bu malların alternatiflerini tespit edip gerekirse başka ülkelerden temini için çalışmalar başlatmıştır.⁵⁶

İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Lütüf Kırdar, ihtikâr iddiası ve buna karşı alınacak tedbirler hakkında bir açıklama yapmış, Avrupa’daki durum karşısında halkın Milli Şef’e güvenip sükûnet ve disiplin içinde hareket etmesi gerektiğini söylemiştir. Bugünkü Türkiye’nin 1914 Türkiye’sinden farklı olduğunu, o zamanlar hariçten getirilen un, zeytinyağı, pirinç, şeker gibi temel tüketim maddelerinin artık Türkiye’de üretildiğini, üstelik ihtiyaç fazlası miktarlarda üretim yapıp ihraç potansiyelinin bulunduğunu, hal böyleyken bolluk içinde suni bir darlık ve pahalılık yaratılmasına müsaade edilmeyeceğini söylemiştir. Ticaret Odası’nun bunu engellemek için her hafta toptan eşya fiyatlarını önceki haftaların fiyatlarıyla kıyaslayacağını ve fahiş yükselmeleri kontrol edeceğini ifade etmiştir. Fiyat yükselmesi tespit edilirse stok yapıp yapılmadığının da araştırılacağı ayrıca vurgulanmıştır.⁵⁷

Başbakanlığın 7 Eylül tarihli tebliği ve halkın 1 Eylül’de yaşanan ilk gelişmelerin ardından normal hayatta değişen pek bir şey olmadığını görmesi üzerine, fiyatı birdenbire yükselen yağ, makarna ve pirinç ucuzlamaya başlamıştır. Belediyenin durumu takip etmeye devam edeceği, stok mallarını piyasaya sürmeyenler hakkında işlem başlatacağı duyurulmuştur.⁵⁸

⁵³ “Manifatura Eşyası Üzerine Alışveriş Durdu”, Cumhuriyet, 3 Eylül 1939, s. 2.

⁵⁴ “Gümrüklerimizde Son Vaziyet Karşısında Muamelat Durgunlaştı”, Cumhuriyet, 3 Eylül 1939, s. 2.

⁵⁵ “İhtikâr Hareketi ve Tedbirlerin Neticesi”, Cumhuriyet, 10 Eylül 1939, s. 2.

⁵⁶ “Sanayi Hammaddeleri”, Cumhuriyet, 11 Eylül 1939, s.2.

⁵⁷ “Şehirde İhtikâr Var mı?”, Cumhuriyet, 7 Eylül 1939, s. 2.

⁵⁸ “Avrupa Vaziyeti ve Piyasa”, Cumhuriyet, 8 Eylül 1939, s. 2.

Hükümetin tedbir alma noktasında halktan beklediği gereksiz yere mal stoklamak değil üretimi arttırmaktır.⁵⁹ Özellikle köylü kesime çağrı yapılmış, sonbahar nadasına bir an önce başlanıp, hazır memleketin her yeri bolca yağmur alıyorken kış ekininin yapılması istenmiştir.⁶⁰ Bütün devlet daireleri ve bilhassa köye kadar teşkilatı uzanan resmi kurum çalışanlarına da köy köy mahalle mahalle dolaşarak üretimi arttırmada köylünün etkin rolünün anlatılması, üretimin artırılması noktasında köylüye mümkün olan tüm yardımı yapması ve gereken kolaylığı göstermesi için emir verilmiştir.⁶¹

Basına yansıyan haberlere göre ihtikâr yalnız gıda ve temel tüketim maddelerinde değil, ilaç sektöründe de göze çarpmıştır. Eczanelerde aspirin tükenmiş, Almanya ve Fransa'dan gelen ilaçlar bedelinin %25-30 fazlası ödenerek güçlkle temin edilmiştir. Genel halk sağlığını ilgilendiren kimi ilaçlar ise hiç bulunamıyordu.⁶² Bu nedenle Başbakanlık tebliğinde gıda maddeleri için yapılanlara benzer uyarılar hayati ve sıhhi ihtiyaç malzemeleri için de yapılmıştır. Kimi eczacıların ihtikâra niyetlenerek ilaç stokladıkları, böylesi bir hareketin hükümetin ilaç sektörünü tümüyle kendi eline almasına, eczanelere ve ecza depolarına el konularak devletleştirilmesine sebep olabileceği söylenerek sert bir uyarı yapılmış, normal kârdan ve ticaret ahlakından ayrılınmaması gerektiği vurgulanmıştır. Eczacılarla birlikte halk da uyarılmış, *"Muhterem halkımızdan da kendi ihtiyacı olan bir ilaçtan elli şişeyi bir defada istemek gibi teşebbüslerde bulunmamalarını rica ederim"* denilerek ihtiyaç duyulan bir ilacın gereksiz yere çok miktarda alınmaması tavsiye edilmiştir. Son olarak Tebliğde vaziyetin I. Dünya Savaşı'ndan farklı olduğu, o yıllarda en temel tüketim maddesi olan unun dahi ithal olduğu, gelenen noktada dışa bağımlılığın azaldığı vurgulanmıştır. Buna ek olarak her çeşit gıda maddesinin ülke topraklarında yetiştirildiği, hükümetin de üretimin kontrolü ve ürünlerin nakliyesi hususunda gereken tüm tedbirleri aldığı, halka düşenin, sükûnetle ve geleceğinden emin olarak vazifesini yapmak olduğu söylenmiş, halktaki panik havası yatıştırılmaya çalışılmıştır.⁶³

Başbakanlık tebliğinde yer alan hususlar basında da destek görmüş, ihtikârın ayaklanmaya başladığı, halkta panik halinin ortaya çıktığı bir ortamda tebliğin tam zamanında yapıldığı söylenerek, halka vakar ve sükûnetle

⁵⁹ TBMM ZC 6. Dönem, 39. Birleşim, 5. Cilt, s. 6.

⁶⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.5.

⁶¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.6.

⁶² "Avrupa Vaziyeti ve Piyasa", Cumhuriyet, 8 Eylül 1939, s. 2.

⁶³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.6.

hükümete destek vermesi çağrısı yapılmıştır.⁶⁴ Günlük hayatta değişen hiçbir şey olmadığı, Avrupa'da harp devam ederken bizde hayatın her açıdan normal ve huzurlu olduğu vurgulanmıştır.⁶⁵

Başbakan Refik Saydam da 11 Eylül 1939 tarihli TBMM oturumunda daha önce yayınlanan Başbakanlık Tebliğine atıf yaparak harbe girmediğimizi, tedbirlerin ihtiyaten alındığını, memlekette en az bir yıllık iâşe maddesinin hazır bulunduğunu, zirai istihsalin emin ve sağlam olduğunu dile getirmiştir.⁶⁶ Ancak dönemin İktisat Vekâleti Sanayi Tetkik Heyeti Reisi Şevket Süreyya Aydemir Başbakan'ın sözlerinin fazla iyimser bularak, söz konusu hazırlığın yok denecek seviyede yetersiz olduğunu ve bunun çok kısa sürede fark edildiğini söylemiştir.⁶⁷ Aydemir'in anılarına ve o döneme dair izlenimlerine yansıyan şekliyle Türkiye, milli ekonomi ve milli savunmayı bir arada işleyecek ve örgütleyecek sanayi, tarım, insan gücü seferberliği, ticaret ve fiyat politikası, maliye ve ulaştırma açısından yeterliliğe sahip değildir. Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan ilkel usuller ve alışkanlıklar içinde teşkilatsız ve hazırlıksız bir durumda İkinci Dünya Savaşı'nı karşılamıştır.⁶⁸

Hükümet ve Başbakan, özellikle gıda maddelerindeki kısıtlılığı önleyebilmek için çok yoğun çabalara girmiş, sıklıkla detaylı genelgeler yayınlarak halkın arasında piyasa kontrolü sağlamaya ve tefecilikle mücadeleye çalışmıştır. Ancak uzayan üretim düşüklüğü, mal darlığının derinleşmesine, karaborsanın artmasına ve fiyatların aşırı derecede yükselmesine sebep olmuştur. Öyle ki, 1939 Eylülünden itibaren fiyatlar hızlı artış göstermiştir. Örneğin Buğday 13.5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağının kilosu 85 kuruştan 350 kuruşa çıkmış, kalay 280 kuruştan 12 Liraya, demir 8 kuruştan 18 kuruşa çıkmıştır. Fiyatlar camda %100, fayansta %100, hırdavat malzemesinde %15 – 20, çinkoda %50 oranında yükselmiştir.⁶⁹ Başbakan Refik Saydam iktisadi sorunları katı fiyat denetimleri yapıp, tarım ürünlerine düşük

⁶⁴ "Her Şeyimiz Vardır", Cumhuriyet, 9 Eylül 1939, s. 3.

⁶⁵ "Avrupa'da Harp Devam Ederken İstanbul Normal Bir Hayat Yaşıyor", Cumhuriyet, 9 Eylül 1939, s. 5.

⁶⁶ TBMM ZC 6. Dönem, 39. Birleşim, 5. Cilt, s. 5.

⁶⁷ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, Remzi Kitabevi, Ankara 1993, Cilt 2, s. 71-72.

⁶⁸ Aydemir, s. 208.

⁶⁹ Metintaş – Kayıran, s. 164.

fiyata el koyma yöntemiyle çözmeyi denemiş ancak bu müdahaleci yaklaşım ihtikâr ve karaborsacılığın önüne geçememiştir.⁷⁰

Yukarıda görüldüğü üzere 1 Eylül 1939'da Alman ordularının Polonya'ya girişinin hemen ardından Türkiye'de bir panik havası oluşmuş, halk bireysel tedbirde aşırıya kaçma eğilimi göstermiş, esnaf da ihtikâra meylederek harp zengini olmaya çalışmıştır. Durumu çok kısa sürede fark eden hükümet yetkililerinin aldığı tedbirler, yaptıkları açıklamalar ve memlekette her şeyin olağan seyrinde devam ettiğine ilişkin gazetelerde yer alan halkı rahatlatıcı haberlere rağmen, ilk etapta İstanbul'da başlayan ihtikâr kısa süre içinde Anadolu'ya da sirayet etmiştir. Hükümetin aldığı tedbirler esnafın ihtikâra meyletmesinde caydırıcı bir etki gösterse de elinde bir miktar parası olan kimseler dükkân dükkân dolaşıp mal satın alarak, ilerleyen dönemlerde istedikleri fiyattan piyasaya sürmek üzere stokçuluğa başlamış, ihtikâr el değiştirmiştir. Çoruh mebusu Mazhar Müfid Kansu durumla ilgili olarak Ticaret Vekili Nazmi Topçuoğlu'nun görüşlerini sormuş, daha şiddetli tedbir alınması için hükümetin bu konuda ne düşündüğü hakkında meclisin aydınlatılmasını istemiştir.⁷¹ Topçuoğlu yaptığı açıklamada harbin başlaması ve Almanya ile olan ticaret anlaşmasının bitişinin aynı tarihe denk geldiğini bu yüzden Almanya'dan alınan demir ve kimi inşaat malzemelerinin getirilemediğini, bu malzemelerde fiyat yükselişinin önlenemeyeceğini izah etmiştir.⁷²

Topçuoğlu verdiği bir diğer örnekte dış menşeli bir ürün olan kahvenin Brezilya'dan getirildiğini ve ithalinin tümüyle serbest bırakıldığını⁷³ buna rağmen kahve fiyatlarının git gide yükseldiğini söylemiştir. Dolayısıyla Topçuoğlu fiyat yükselişinde malın iç piyasada bulunup bulunmamasından çok spekülâtorlerin faaliyetlerine dikkat çekmiştir. Bunun önlenmesi için ticarete aracı kurumların sayısının azaltılacağını, malın toptancıdan yarı toptancıya, oradan da perakendeciye aktarılacağını, toptancının malı o ticaretin içinde olmayan hiç kimseye satamayacağını, hatta başka bir toptancıya dahi satamayacağını, zincirin sadece bu üç sınıf arasında olacağını söylemiştir. Bunlar arasındaki kar oranları belli olduğundan, azami perakende fiyatının üzerinde satış yapılmasına müsaade edilmeyeceğini, fiyatların bu şekilde kontrol altında tutulacağını söylemiştir. Düşünülen bu önlemlerin yakında

⁷⁰ Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 200-205.

⁷¹ TBMM ZC 6. Dönem, 18. Birleşim, 7. Cilt, s. 128.

⁷² TBMM ZC 6. Dönem, 18. Birleşim, 7. Cilt, s. 128-129.

⁷³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.11.

meclis onayına sunulacağından da bahsetmiştir ki⁷⁴ söz konusu önlemler “Milli İktisadi Koruma Kanun Projesi” olarak Meclis’e gelmiş ancak milletvekilleriince yeterli bulunmamıştır. Bunun üzerine Recep Peker başkanlığında kurulan bir komisyon 70 maddelik bir tasarı hazırlamış⁷⁵ ve tasarı Milli Korunma Kanunu adıyla 18 Ocak 1940’ta kabul edilmiştir.⁷⁶

Sonuç

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti İkinci Dünya Savaşı’nın başladığı 1939 sonbaharına kadar iç politikada arka arkaya devrimler yapmıştır. Yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinde ister istemez oluşan toplumsal muhalefetin kendini sağlıklı bir şekilde ifade edebileceği kadar özgür ancak bu özgürlüğün devrim karşıtlığına dönüşmeyeceği, dönüşmeyeceği kadar merkezi idarenin güçlü siyasi kontrolün yüksek olduğu bir ortamda demokrasiye işlerlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Türkiye’nin demokrasi serüveni, tek parti çatısı altında yürütüldüğü için tekdüze bir görünüm arz etse de iktisadi ve kültürel kalkınma sahalarında gerçekleşen gelişmelerle birlikte aslında çok yönlü bir içerik ortaya koymayı başarmıştır.

Bahsi geçen dönem aynı zamanda Türkiye’nin Lozan’dan kalma pürüzlerini giderdiği, dış politikada yeni barışçıl güç dengeleri kurmaya çalıştığı bir dönem olmuştur. Türkiye, bir yandan Batılı devletlerle ilişkilerini güçlendirip diğer yandan Sovyet Rusya ile geçmişten getirdiği dostane ilişkilerini korumaya çalıştığı bir ortamda, Sovyet Rusya’nın Almanya ile ittifaka yönelmesi sebebiyle dış politikada beklemediği şartlar altında Eylül 1939’da İkinci Dünya Savaşı ile karşı karşıya kalmıştır.

Hükümetin tavrı savaşın başından sonuna kadar ülkeyi savaşa sokmamak, ancak bir saldırıya maruz kalma ihtimaline binaen her an savaşa hazır olmak şeklinde belirlemiştir. Bunun için ilk etapta memleketin bazı muntikalarındaki ihtiyat erleri bir buçuk ay talim ve terbiye için askerlik mükellefiyeti kanununun 58. maddesi uyarınca silahaltına çağırılmıştır. Bu tedbir, nüfusunun büyük kısmı tarımla geçinen Türkiye için, çalışabilir erkek nüfusun büyük kısmının silahaltına alınması nedeniyle üretimde düşüş, dolayısıyla ekonomik darboğaz anlamına gelmiştir.

⁷⁴ TBMM ZC 6. Dönem, 18. Birleşim, 7. Cilt, s. 130.

⁷⁵ İbrahim Mert Öztürk, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 32, Sayı 54, s. 140.

⁷⁶ *Düstur*, 3. Tertip, 21. Cilt, s. 274, Milli Korunma Kanunu, 26.01.1940.

1 Eylül 1939'da Alman ordularının Polonya'ya saldırmasıyla başlayan süreç, her ne kadar Türkiye'yi doğrudan etkilemese de halkta panik havasına yol açmış, muhtekirler ve vurguncular için uygun bir ortam doğmuştur. Fiyatların kontrolsüz artışı üzerine hükümet bir tebliğ yayınlayarak çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemler, temel tüketim malları, gıda maddeleri ve sıhhi malzemeler üzerinden ihtikâr yapanların ticarethane, fabrika, depo ve evlerine el konulması; gıda maddelerinin ihracının yasaklanması, bir sonraki yılın mahsulünün artışı için köylüye teknik destek verilmesi ve yerli mal kullanımının teşvik edilmesi olarak özetlenebilir. Ancak ilk etapta alınan bu önlemler ne halktaki panik havasının yatışmasını sağlayabilmiş ne de ihtikârın önüne geçebilecek ölçüde caydırıcı olmuştur. 1939 sonbaharında alınan tedbirlerin iç piyasayı normale döndürememesi üzerine Milli Korunma Kanunu'na giden yol açılmış, 1940 itibarıyla savaş ekonomisine geçilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Resmi Belgeler, Düstur ve Zabıtlar

BCA, Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.3

BCA, Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.5

BCA, Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.6

BCA, Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.10

BCA, Dosya: 204, Fon: 30100, Yer: 34.204.1.11

TBMM ZC 6/1.

TBMM ZC 6/18.

TBMM ZC 6/39.

Düstur, 3. Tertip, 21. Cilt.

2. Tetkik Eserler

2.1. Kitaplar

AKŞİN, Sina; *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

AKŞİN, Sina; *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

ARMAOĞLU, Fahir; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınları, İstanbul 2004.

- AYDEMİR, Şevket Süreyya; *İkinci Adam*, c.2, Remzi Kitabevi, Ankara 1993.
- BALCIOĞLU, Mustafa; “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012.
- DİLAN, H. Berke; *Siyasi Tarih 1914-1939*, Alfa Yayınları, İstanbul 1998.
- HALE, William; *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (Çev. Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.
- HART, Liddell; *II. Dünya Savaşı Tarihi I*, (Çev. Kerim Bağrıaçık), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- KARAL, Enver Ziya; *Atatürk ve Devrim*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara 1998.
- KİLİ, Suna; *Bir Çağdaşlaşma Modeli – Atatürk Devrimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006.
- PAMUK, Şevket; *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- SAKİN, Serdar; – SALEP, Mustafa; *Balkanlar'da Güvenlik Arzusu: Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya İlişkileri ve Balkan Paktı*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.
- SANDER, Oral; *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
- UÇAROL, Rifat; *Siyasi Tarih 1789 – 2012*, DR Yayınları, İstanbul 2013.
- UĞURLU, Nurer; *SSCB Dışişleri Bakanlığı Alman Dışişleri Bakanlığı: 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.

2.2. Makaleler ve Sempozyum Bildirileri

- AKÇORA, Ergünöz; “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32.
- BARLAS, Dilek; “İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Türkiye'nin Balkanlar ve Avrupa'daki İş Birliği Arayışları”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I – Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye (23-25 Ekim 1995 – İstanbul)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- BİLGİN, Mustafa Sıtkı; “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 18, Yaz 2016.
- BURÇAK, Rıfkı Salim; “İngiliz – Fransız – Türk İttifakı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1.

DOKUYAN, Sabit; "Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2014, 15(2).

GÖNLÜBOL, Mehmet – Kürkçüoğlu, Ömer; "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt I, Mart 1985, Sayı 2.

METİNTAŞ, Mustafa Yahya – Kayıran, Mehmet; "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1030 – 1942)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9(2).

ÖZTÜRK, İbrahim Mert; "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 32, Sayı 54.

YAVUZ, Erdem; "Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tartışmaları: Erzincan Uygulamaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:3, Sayı:12, Haziran 2015.

2.3. Ansiklopediler

AKBULUT, Dursun Ali; "İkinci TBMM ve Cumhuriyet'in İlanı", *Türkler*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

ÖZKAYA, Yücel; "Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkılapları", *Türkler ve Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C.16, Ankara.

3. Gazeteler

Cumhuriyet

DOMESTIC POLICY MEASURES TAKEN BY TURKEY DURING ENTRANCE PROCESS OF THE WORLD WAR II

(September 1, 1939 – January 18, 1940)

© İmren AYDIN^a

© Hikmet Zeki KAPCI^b

Abstract

As the world was progressing step by step towards a new and great war, Republic of Turkey placed its own independence, security and development in the center of its domestic and foreign policy. Instead of spending its energy on the policy of arming and aggression, Turkey focused on solving internal and external policy problems. In domestic politics, on one hand, government dealt with internal revolts by counterrevolution and trials of a multi-party system and on the other hand, development moves were made to become a strong economy. In foreign politics, an effective and peaceful policy in international politics was pursued based on Atatürk's "Peace at Home, Peace in the World" principle. Balkan Entente signed by Turkey, Greece, Romania and Yugoslavia on February 9, 1934, and Sadabad Pact signed by Turkey, Iran, Iraq and Afghanistan on July 8, 1937, were concrete consequences of this effective and peaceful policy. Upon the death of Atatürk on November 10, 1938, and not even a year after İsmet İnönü's election as president Turkey found itself on the brink of a new world war. Not having passed to a multi-party system in domestic politics, and governed by "National Chef" İsmet İnönü, at the beginning of the Second World War, Turkey chose to remain neutral and out of war aiming to protect its territorial integrity. Establishing diplomatic relations with both sides of the war,

^a Master Student, Erciyes University Institute of Social Sciences, imrenaydin38@gmail.com

^b Assoc. Prof., Erciyes University Literature Faculty, hikmetzekikapci@gmail.com

Turkey took several domestic policy measures against the possibility that it could be attacked at any time and have to enter the war.

The aim of this study is to try to put forward domestic policy measures taken by Turkey at the outbreak of war, the fall of 1939. While many articles that came in literature regarding the profiteering problem accruing the years of the Second World War and government's measures against profiteering are about the things happened after the National Protection Act of January 1940, this study is about the first reflex of the people when the war broke out, the government's approach to the reflex and those happened on the way to the National Protection Act.

At the fall of 1939, Turkey applied to some political, military and economic measures. On one hand, Turkey signed a mutual assistance agreement that these three states would act together in case of a battle between England and France in Mediterranean. On the other hand, Turkey took measures to avoid being in a negative sense with the Soviet Union.

Although the essential idea was to stay away from the war, the idea of being ready for the battle for any moment was dominant in the government. For this reason, people were called up for military service and deferrals were cancelled. In the case of taking this decision, Soviet Russia's inclining to alliance with Germany was influential.

In economic sense, the most important problem was the profiteering. Some people who wanted to take the advantage of war, pulled the goods from the market to raise prices and get more profits. A notification about forbidding profiteering and severe punishment for those who would incline it was published. Even though this notification relieved the market a bit, the desired result could not be obtained.

Besides, when the export products could not be sold because of the war, they were put to the domestic market so import came to a halt point. While these developments were expected to keep prices at their present position, inflation began in the market. The prolonged decline in production caused the deepening of shortage of goods, the black market's rise, and excessive increase in prices. Prime Minister Refik Saydam tried to solve the economic problems by making strict price inspections and confiscating agricultural products with low prices but this intrusive approach could not prevent profiteering and black market.

The government had to legislate a new law upon being not able to reach the desired results. When the National Protection Act was put into force, war economy came into use.

In this study, a screening model trying to define related events within their own circumstances and as they are was used. In accordance with the research approach of the screening model, the documents obtained from the Republican Archives, the minutes of the parliament, the information obtained by period press and examination works are integrated and interpreted considering time and space.

Keywords: Second World War, Turkey, İsmet İnönü, National Protection Act, Profiteering.

